

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Göncz Borbála

Az Európai Unió megítélése Magyarországon

*„Azt szeretném még megélni, hogy azt elérjük, hogy valaki arra büszke, hogy én
EU-s állampolgár vagyok...”*

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezetők:

Angelusz Róbert, DSc

egyetemi tanár

Lengyel György, DSc

egyetemi tanár

Budapest, 2010

Szociológia és Társadalompolitika Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Göncz Borbála

Az Európai Unió megítélése Magyarországon

*„Azt szeretném még megélni, hogy azt elérjük, hogy valaki arra büszke, hogy én
EU-s állampolgár vagyok...”*

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezetők:

Angelusz Róbert, DSc

egyetemi tanár

Lengyel György, DSc

egyetemi tanár

Tartalomjegyzék

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása.....	3
2. Felhasznált módszerek.....	5
3. A vizsgálat eredményei.....	6
3.1. <i>Európai Unió vs. Európa.....</i>	<i>6</i>
3.2. <i>Az Európai Unió utilitarista vs. szimbolikus alapú megítélése</i>	<i>7</i>
3.3. <i>Az elitek és a közvélemény.....</i>	<i>14</i>
4. Következtetések összegzése.....	17
5. Fontosabb szakirodalmi hivatkozások.....	18
6. A témában közölt publikációk jegyzéke.....	20

A kutatást a TÁMOP 4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 projekt támogatta.

Budapesti Corvinus Egyetem
TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

Magyarország kilenc másik közép-és kelet-európai országgal együtt 2004. május 1-jén csatlakozott az Európai Unióhoz (EU), ugyanakkor a témában már a '90-es évektől voltak a lakossági vélemények felmérésére vonatkozó kutatások. Az időszakra érvényes legfontosabb tendencia, hogy 2002-ben volt a legpozitívabb az EU megítélése Magyarországon, s ettől az időponttól folyamatos a csökkenés. A csatlakozás időpontjáig még az EU-átlagánál pozitívabb a magyarok véleménye az EU-ról, de ez a csatlakozás után az EU átlaga alá süllyed. Érdekes azonban, hogy az EU megítélésének romló tendenciái mellett Magyarországon az Európához való kötődés továbbra is az EU átlaga fölött maradt 2009 tavaszán (ld. 1. tábla).

1. tábla: Az Európai Unióhoz/Európához való viszony Magyarországon és az EU-ban 2009

	Nagyon/valamelyest kötődik Európához	Az ország EU-tagsága jó dolog	Az ország EU-tagsága előnyére vált
EU-27	73,7%	56,5%	53,2%
Magyarország	87,2%	36,4%	32,3%

Forrás: Eurobarometer 71 (2009. tavasz)

Ilyen módon fontos az EU-hoz való viszony különböző, elméletben is elkülönített dimenzióit figyelembe venni. A politikatudományban a pártok álláspontjainak elemzésére alkalmazzák a kemény és a puha értelemben vett euroszeptikus álláspontok megkülönböztetését (Szczerbiak-Taggart 2008). *Kemény* értelemben vett *euroszeptikus* álláspont, amely alapján véve ellenzi az integrációt, *puha euroszeptikus* álláspont ezzel szemben, amely az EU-nak csak az egyes szakpolitikáit kérdőjelezi meg. Emellett létezik egy korábban már hasznosnak bizonyult distinkció is, amely megközelítését tekintve az előzőhöz hasonló (Lengyel-Göncz 2006a, 2009, 2010). Ezalapján megkülönböztethetők azok, akik szimbolikusan, elvi vagy érzelmi alapon utasítják el a szupranacionális kötődést, s azok, akik gyakorlatilag nem látják az integráció hasznát. Elhatárolható tehát az integrációhoz való viszony *szimbolikus* tartománya, és a *pragmatikus, utilitarista* típusú mérlegelés. A pusztán pragmatikus elutasítás megfeleltethető a *puha euroszepticismusnak*, míg *kemény euroszepticismusnak* tekinthetők a szimbolikus elutasítást is tartalmazó attitűdök. Mivel az Európához való kötődés a szimbolikus viszonyulások megfelelő mutatójának tekinthető, így az a sajátos helyzet alakult ki Magyarországon, miszerint a puha értelemben vett euroszepticismus elterjedése nem járt együtt az EU elvi, vagy szimbolikus elutasításával, kemény értelemben vett euroszepticismusról így nem beszélhetünk. Ilyen módon az EU-hoz

való utilitarista és szimbolikus viszony közti különbségtétel egyrészt választ adhat arra, hogy mi áll az EU alacsony támogatottságának a hátterében Magyarországon, másrészt hozzájárul a kérdéskör jobb megértéséhez.

Az EU megítélésének magyarázatára számos modell került kidolgozásra a korábban csatlakozott tagállamok esetében, mely mechanizmusok alapos feltárása Magyarországra vonatkozóan még nem történt meg. A dolgozat alapját a Hooghe és Marks (2005) által három csoportba sorolt magyarázó modellek, megközelítések képezik. A magyarázatok egyike (1) az EU előnyeinek és hátrányainak mérlegelésére költség-haszon szempontokat beemelő utilitarista megközelítés, amelyet Gabel vezetett be a köztudatba (Gabel 1998). Ez a mérlegelés történhet mind az egyénre, mind az ország gazdasági helyzetére vonatkoztatva. Az identitás alapú megközelítést (2) maga Hooghe és Marks vezette be. Ebben a csoporthoz tartozás jelentőségét emelik ki az európai integrációs folyamat megítélésekor, ahol az európai identitással rendelkezők inkább támogatják az EU-t. Végül Hooghe és Marks azokat a magyarázatokat említi, amelyekben (3) a „political cueing”, a közvélemény „alakítása” vagy „vezérlése”, az elitek véleményformáló szerepe van a középpontban az európai integráció megítélésének vizsgálatakor. Ez utóbbi megközelítések az EU-t, mint elit-vezérelt projektet írják le, s az EU-val kapcsolatos általános tájékozatlanságból és érdeklődés hiányából indulnak ki. Ezeken kívül említésre érdemes az Inglehart nevéhez kötődő kognitív mobilizációs képességek és a politikai értékek felőli megközelítés is, a belpolitikai térhez való viszonyt a középpontba állító megközelítés, illetve az EU „tartalmának”, politikáinak megítélése. Ezeket a különböző megközelítéseket tekintem át a dolgozatomban.

A kutatási kérdés, amely köré a dolgozat rendeződik az, hogy vajon a magyar lakosság viszonya az EU-hoz inkább utilitarista/pragmatikus, vagy szimbolikus jellegű-e, s melyek e viszonyok meghatározó tényezői. A korábbi kutatási eredmények alapján az ehhez kapcsolódó előzetes feltevés az: az EU-hoz való viszony elsősorban utilitarista jellegű, s így a Magyarországon teret nyert euroszkepticizmus is elsősorban a puha, utilitarista értelemben vett euroszkepticizmus, és kevésbé jelenti az EU szimbolikus vagy elvi úton való elutasítását.

Mivel a rendelkezésre álló adatok erre lehetőséget adtak, dolgozatomban a közvélemény vizsgálatát az elitek véleményével összehasonlítva viszem véghez. Először áttekintem az Európai integráció támogatásának témakörében született különböző elméleti és empirikus munkákat, valamint bemutatom az európai identitás fogalmát annak szociálpszichológiai és politikatudományi, történeti vonatkozásain keresztül. Ezután survey adatok elemzésével megvizsgálom a felállított hipotéziseket.

2. Felhasznált módszerek

A dolgozatban először tehát az Európai Unióhoz való viszony utilitarista tényezőit, majd szimbolikus tényezőit vizsgálom külön-külön, majd azokat összevetve is. Az elemzések két survey vizsgálat adatai alapján készültek, mely minták egyike politikai és gazdasági elitek megkérdezésén alapuló almintát is tartalmazott¹. Ezek az elemzések többváltozós statisztikai módszerekkel (pl. főkomponens-elemzés, logisztikus regressziós modellek) készültek, míg a kétféle viszony összevetése strukturális egyenletek modellezéssel történt, mely kombinálja a látens változók és a megfigyelt változók közötti kauzális összefüggéseket. A szimbolikus és utilitarista viszonyok különböző mintázatainak feltárására klaszterelemzést végeztem, melynek segítségével azt is meg tudtam határozni, hogy a lakosság mekkora hányadát érinti az adott attitűd. A kvantitatív elemzések mellett 20 mélyinterjú is készült, így a survey eredményeket kvalitatív elemzés is kiegészítette. Ez a módszertani trianguláció, a kétféle kutatási megközelítés célravezetőnek bizonyult, mivel az Európai Unió kérdésköre még új témának számít a hazai közvélemény körében, mellyel kapcsolatban még jelentős az információs deficit és az érdeklődés hiánya, s ilyen módon a statisztikai elemzések eredményei tágabb kontextusba kerülhettek. A mélyinterjúk fő célja annak feltárása volt, hogy mit jelentenek a kutatás alapfogalmai (Európa, EU, európaiság, stb.) a közvélemény számára, mi az egyes fogalmak valódi tartalma, illetőleg mennyiben és hogyan jelenik meg az Európai Unióval és Európával kapcsolatos diskurzusokban a szimbolikus, illetve az utilitarista viszonyulás.

¹ A két survey: (1) egy 2005. júniusi, 2000 fős országos reprezentatív adatfelvétel adatai, amelyet osztott mintával a Medián és a Szonda Ipsos készített a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány (DKMKKA) megbízásából, és (2) az IntUne (Integrated and United) nemzetközi kutatássorozat első hullámának adatai. Ezek a 2007. tavaszán felvett adatok tartalmazzak egy 1000 fős országos reprezentatív mintát, amelynek adatfelvételét a TNS készítette, illetve egy 122 fős politikai és gazdasági elitet tartalmazó mintát. Ez utóbbi adatbázis lehetőséget ad a magyar eredmények nemzetközi kontextusba helyezésére is, noha ez nem elsődleges célja a dolgozatnak.

3. A vizsgálat eredményei

3.1. *Európai Unió vs. Európa*

A puha és a kemény euroszkepticizmus kapcsán az Európához és az Európai Unióhoz való viszony között érdemes különbséget tenni. Míg az Európához való kötődés jobban illeszkedik egyfajta szimbolikus logikába, jelenít meg valamely identitásjellegű viszonyt, addig az Európai Unióhoz való kapcsolat sokkal inkább tekinthető utilitaristának, pragmatikusnak.

A kutatás eredményei alapján ugyanaz állapítható meg, mint a bevezetőben ismertetett Eurobarometer adatok esetében. Magyarország Európai Unió tagságát a magyar közvélemény 45,6%-a ítélte előnyösnek, míg az Európához való szimbolikus kötődésről („nagyon” és „valamelyest kötődik”) 84% számolt be. Ezeket az adatokat az elit véleményével összehasonlítva az látható, hogy míg az EU megítélése az elitek esetében sokkal pozitívabb, 88% mondta, hogy előnyös, addig az Európához való kötődés esetében nincs számottevő különbség (90%). Európai kontextusban szemlélve ezeket az adatokat, a közvélemény esetében az EU előnyeit kevesebben látják az európai átlagnál (63%), míg az elitek esetében a különbség nem szembeötlő. Az európai kötődés esetében az elitek az európai elitekhez hasonló mértékben kötődnek, míg a közvélemény körében az előző tendencia megfordul, a magyar közvélemény az európai átlagnál (64%) nagyobb arányban kötődik Európához. Ebben a megközelítésben így az Európához való szimbolikus kötődés erősebb, mint az Európai Unió támogatottsága mind abszolút értelemben, mind európai kontextusban szemlélve az adatokat, ilyen módon tehát elsősorban puha jellegű euroszkepticizmusról lehet beszélni a magyar közvélemény esetében.

A mélyinterjúk eredményei alapján ugyanakkor az látható, hogy Európa és az Európai Unió fogalmai a köztudatban összemosódnak, s az előbbi fogalmát gyakran használják az utóbbira vonatkoztatva. Különbség ugyanakkor, hogy míg az Európai Unió inkább egységet, addig Európa kulturális szétdaraboltságot, sokszínűséget jelenít meg. Európát a kulturális sokszínűség mellett elsősorban földrajzilag azonosítják, s ilyen módon ebben az esetben is domináns a pragmatikus megközelítés. Az EU fogalmát általában utilitarista módon közelítik meg annak előnyeinek és hátrányain keresztül, s Európával szemben gazdagabb jelentéstartalommal jelenítik meg, mely trend talán a témát érintő, kiemeltebb médiafigyelemre vezethető vissza.

Az Európai Unió és Európa kérdésköre többféle narratívában jelent meg a mélyinterjúk során. Jellemző a téma gazdasági jellegű megközelítése, a csatlakozáson keresztül, és egy

sajátos, kelet-nyugati hierarchikus dimenzióba helyezve a kérdéskört. Míg az előbbiek jellemzően utilitarista szemléletmódot, addig az utóbbi jellemzően a téma szimbolikus megközelítését tükrözik, ugyanakkor mindent egybevetve az utilitarista logika dominált.

3.2. Az Európai Unió utilitarista vs. szimbolikus alapú megítélése

A dolgozat fókuszában az Európai Unió megítélése áll, s az Európához való kötődést, az európai identitás kérdéskörét annak egy meghatározó tényezőjeként kezelem a Hooghe és Marks által javasoltak alapján (2005). Így a téma megközelítése oly módon épül fel, hogy elsősorban az Európai Unió megítélését magyarázom, s a magyarázó tényezők vonatkozásában teszek különbséget utilitarista és szimbolikus elemek között. Az EU támogatottságának utilitarista megközelítése az integrációból adódó egyéni és makroszintű előnyök és hátrányok mérlegelésére helyezi a hangsúlyt abból kiindulva, hogy az emberek a saját és az ország gazdasági teljesítményén és lehetőségein keresztül ítélik meg az EU-t. (Gabel 1998, Eichenberg-Dalton 1993, Brinegar-Jolly 2005, Anderson 1998) Ezen elméleti megfontolásokból kiindulva vizsgáltam a következő hipotézist:

H1. Az utilitarista megközelítéseknek megfelelően feltételezem, hogy (individuális szinten) az EU-val kapcsolatos előnyök percepciója, az előnyösebb társadalmi helyzet, (makroszinten) a demokráciával való elégedettség, az ország gazdasági helyzetével való elégedettség pozitívan befolyásolja az EU megítélését.

Az utilitarista megközelítések egyik változata az, amely az EU működésének percepcióját helyezi az EU megítélésének hátterébe, hiszen egy jól működő, és hatékonynak ítélt intézményrendszer azonosulást hoz létre (Duchesne-Frognier 1995, Kritzinger 2005, Opp 2005). Ehhez kapcsolódva a „képviseltség” érzésének hatását is vizsgáltam az EU megítélésére (Rohrschneider 2006). Az újonnan csatlakozott közép- és kelet-európai országok esetében az intézményekkel szembeni formális bizalom hiánya miatt érdekes ezek hatásának vizsgálata is:

H2. Feltételezem tehát, hogy minél inkább bízik valaki a nemzeti/EU-s intézményekben, minél hatékonyabbnak tekinti azok működését, annál pozitívabban ítéli meg magát az EU-t is.

Az utilitarista logika keretén belül, a puha euroszkepticizmus eredeti értelmezésében az EU megítélését annak szakpolitikáira lebontva is vizsgáltam (Hooghe 2001, 2003, Gabel 1998, Kritzinger 2005). Az egyes szakpolitikák európai hatáskörbe utalása esetében feltételeztem, hogy a hatékonyság szerinti rendezés elve érvényesül, tehát jellemzően azt a szakpolitikát utalják majd Európai Unió hatáskörbe, melynél hatékonyabbnak vélik az EU-s fellépést (Wessels-Kielhorn 1999). Wessels és Kielhorn funkcionista logikáját követve a határokon átnyúló, transznacionális problémákat kezelő szakpolitikák kezelése hatékonyabb lehet szupranacionális szinten. Ebből a szempontból az egyes szakpolitikák kezelésének a „helyszínére” (regionális, nemzeti, EU-s) koncentráltam, annak ideológiai hátterére, azaz, hogy mennyire érvényesül a piaci szempont a szolidaritással szemben (Börzel 2005, Vössing 2005), illetve arra, hogy tízéves időtávlatban mely szakpolitikák esetében képzelnének el további egységesítést. Így a konkrét szakpolitikák kezelésének helyére vonatkozóan a következő hipotézist fogalmaztam meg:

H3. A funkcionista/instrumentális logikának megfelelően azokat a szakpolitikákat, amelyek határokon átnyúló, transznacionális problémákat kezelnek, inkább utalják európai szintre.

Az Európai Unió támogatottságának utilitarista megközelítéseinek vizsgálata tekintetében elmondható, hogy a közvélemény esetében mind az egyéni tényezőknek, mind az ország gazdasági és politikai helyzetének van mérhető hatása az EU megítélésére. Ennek értelmében minél pozitívabban ítéli meg valaki az EU-szintű demokráciát, Magyarország gazdasági kilátásait, minél nagyobb a magyar és az EU-s intézményekbe vetett bizalom, az EU-szintű képviseltség érzése, valamint minél magasabb az egyéni szinten érzékelt előnyök és az iskolázottság szintje, annál pozitívabban ítélik meg az ország Európai Unió tagságát is. Ilyen módon az utilitarista magyarázatok egyéni és országos szintre vonatkozó hipotézisei (1. és 2. hipotézis) a közvélemény esetében teljesültek. Az elitek esetében ezek a tendenciák eltérően alakultak. Egyrészt kevesebb változó állt rendelkezésre a vizsgálathoz, másrészt az elit almintája speciális helyzete okán befolyásolhatta az eredményeket: elsősorban azzal, hogy a kognitív mobilizációs kapacitásaikat tekintve egy homogénebb csoportról van szó, így például az iskolázottság nem tűnt meghatározónak, másrészt, mivel a minta nagyrészt parlamenti képviselők alkotják, a belpolitikai rendszer működésével kapcsolatban személyesen is érintettek. Így, míg a képviseltség érzése szignifikáns pozitív hatással bírt, addig az intézményi bizalomnak nem volt ilyen hatása az EU megítélésére.

Ugyanakkor, ha mélyebb összefüggéseiben tekintjük az egyes tényezők hatását, akkor az látható, hogy az EU megítélését magyarázó utilitarista tényezők egymással is összefüggésben állnak. A demokrácia értékelése, az intézményekbe vetett bizalom és a képviseltség érzése mind egymást erősítő tényezők (Anderson 1998, Kritzinger 2005, Opp 2005, Rohrschneider 2006). S az utilitarista magyarázatok egyéni és makroszintű megközelítései is összefüggésben állnak egymással, így az egyénileg érzékelt előnyök szintje nő az EU-s intézményekbe vetett bizalom mellett, és amennyiben úgy gondolják, hogy Magyarország érdekei megfelelően vannak képviselve.

A Gabel-féle logikának (1998) megfelelően a felsőfokú végzettségnek is van hatása az EU megítélésére, ugyanakkor ez a hatás nem közvetlenül érvényesül, hanem az egyéni szinten érzékelt előnyökön, és a versenyképességhez való hozzáálláson keresztül. Az összevont elemzés (strukturális egyenletek modell – ld. 1. ábra) azt mutatja, hogy az egyéni és a makroszintű tényezők közül az EU megítélésére az egyéni szinten érzékelt előnyöknek van a legnagyobb hatása, ilyen módon az utilitarista megközelítések individuális mutatói a legmeghatározóbbak (Gabel 1998). Ezáltal Magyarország esetében is igazolást nyer McLaren (2006) megállapítása, miszerint az újonnan csatlakozott országokban az EU utilitarista megközelítése inkább individuális jelleget ölt.

A 3. hipotézis, az utilitarista szemléletmód egy összetettebb, az egyes szakpolitikák kezelési helyére vonatkozó megközelítése lehetőséget adott a puha euroszeptícizmus mélyebb összefüggéseinek vizsgálatára. A munkanélküliség kezelése, a környezetvédelem és a bűnözés elleni küzdelem szakpolitikái esetében a magyar közvélemény az európai átlagnál magasabb arányban utalná azokat Európai Unió szintre, s ez valamelyest árnyalja a magyarok puha értelemben vett euroszeptícizmusát. Az eredmények ugyanakkor azt mutatják, hogy a közvélemény nem tett különbséget az egyes szakpolitikák között aszerint, hogy érint-e határokon átnyúló problémakört magasabb szintű, szupranacionális kezelést igényelve ezzel. A vélemények egy dimenzió mentén szerveződtek a kevésbé európai és az európai szintű kezelés tengelyén. Ellenben az elitek esetében megjelent a szakpolitikák ezen funkcionalista megkülönböztetése: elvált egymástól a transznacionális problémákat érintő csoport (környezetvédelem, bevándorlás, bűnözés) a nemzeti keretek között felmerülő problémacsoporttól (egészségügy, munkanélküliség kezelése, adózás). Ilyen módon a 3. hipotézis a közvélemény esetében nem, de az elitek esetében teljesült. Az, hogy az elitek differenciáltabban látják a szakpolitikák kérdését, visszavezethető a két csoport eltérő kognitív mobilizációs kapacitásaira. Jelentősebb különbség az elitek és a közvélemény esetében a szakpolitikák kezelési helyére vonatkozólag elsősorban a bűnözés és a

munkanélküliség elleni küzdelem területén volt mérhető, melyek kezelését a közvélemény nagyobb arányban utalná Európai Unió szintre, mint az elitek. Ilyen módon Hooghe megállapítása (2003) is teljesül, a közvélemény valóban hajlik egy óvó/védő Európai Unió felé az inkább piacelvű és funkcionalista preferencia-rendezéssel rendelkező elitekkel szemben.

Ugyanakkor amellet, hogy az egyes szakpolitikák kezelési helyére vonatkozó preferenciák eltérő struktúrába rendeződnek a közvélemény és az elitek körében, egyik esetben sem játszanak szignifikánsan meghatározó szerepet az EU megítélésében. Az eredmények alapján úgy tűnik, az utilitarizmus általános mutatói és a szakpolitikai preferenciák eltérő jelentést hordoznak. Érdekes tehát, hogy a szakpolitikai preferenciák, amelyek a szűkebb értelemben vett Taggart és Szczerbiak eredeti elgondolásának is megfelelő puha euroszepticismus mutatói, tulajdonképpen függetlenek attól, hogy valaki Magyarország Európai Unió tagságát hogyan ítéli meg.

A szakpolitikák vizsgálatának említésre méltó eredménye az, ha a szakpolitikákat hosszú távú (10 éves) egységesítésük megítélésének fényében vizsgáljuk, akkor ennek a kérdéskörnek a háttérében egészen más hatásmechanizmusok álltak – a magyar érdekek képviseltségével elégedetlenebbek körében a hosszú távú egységesítés hangsúlyosabban jelenik meg. Ilyen módon ez a vélemény a jelen helyzettel elégedetlenek hosszú távú elköteleződését mutatja az európai integrációs projekt iránt, s így az utilitarista tényezők hatását ez a tény tovább árnyalja, miközben közvetlen hatása az EU megítélésére se a közvélemény, se az elitek körében nincsen. Az utilitarista logika alapján való elégedetlenség és a hosszú távú elköteleződés ilyen együttjárása a puha euroszepticismus kiváló mutatója lehet, és felveti annak a kérdését, hogy a szakpolitikák hosszú távú egységesítése vajon nem hordoz-e magában értékalapú elemeket, s nem tartozik-e inkább az EU-val szembeni attitűdök szimbolikus mutatóinak körébe.

Az Európai Unióhoz való szimbolikus viszony esetében Hooghe és Marks (2005) megközelítését tekintetem irányadónak, tehát annak vizsgálatát, hogy miként befolyásolja a többszörös identitás az integráció megítélését. A szimbolikus tényezők között a területi szintekhez való kötődést (Carey 2002, Bruter 2005, Hooghe-Marks 2004, 2005), valamint az identitás tartalmát és azok dimenzióit is megvizsgáltam (Bruter 2004, 2005, Habermas 1998, Smith 1991, Delanty 1996, Ruiz Jimenez et al. 2004, McLaren 2006). Ezt a logikát az EU-hoz, Európához való viszony szimbolikus aspektusaként kezelve a politikai euroszepticismus kemény mutatójának tekintem. A témában megfogalmazott hipotézisem az

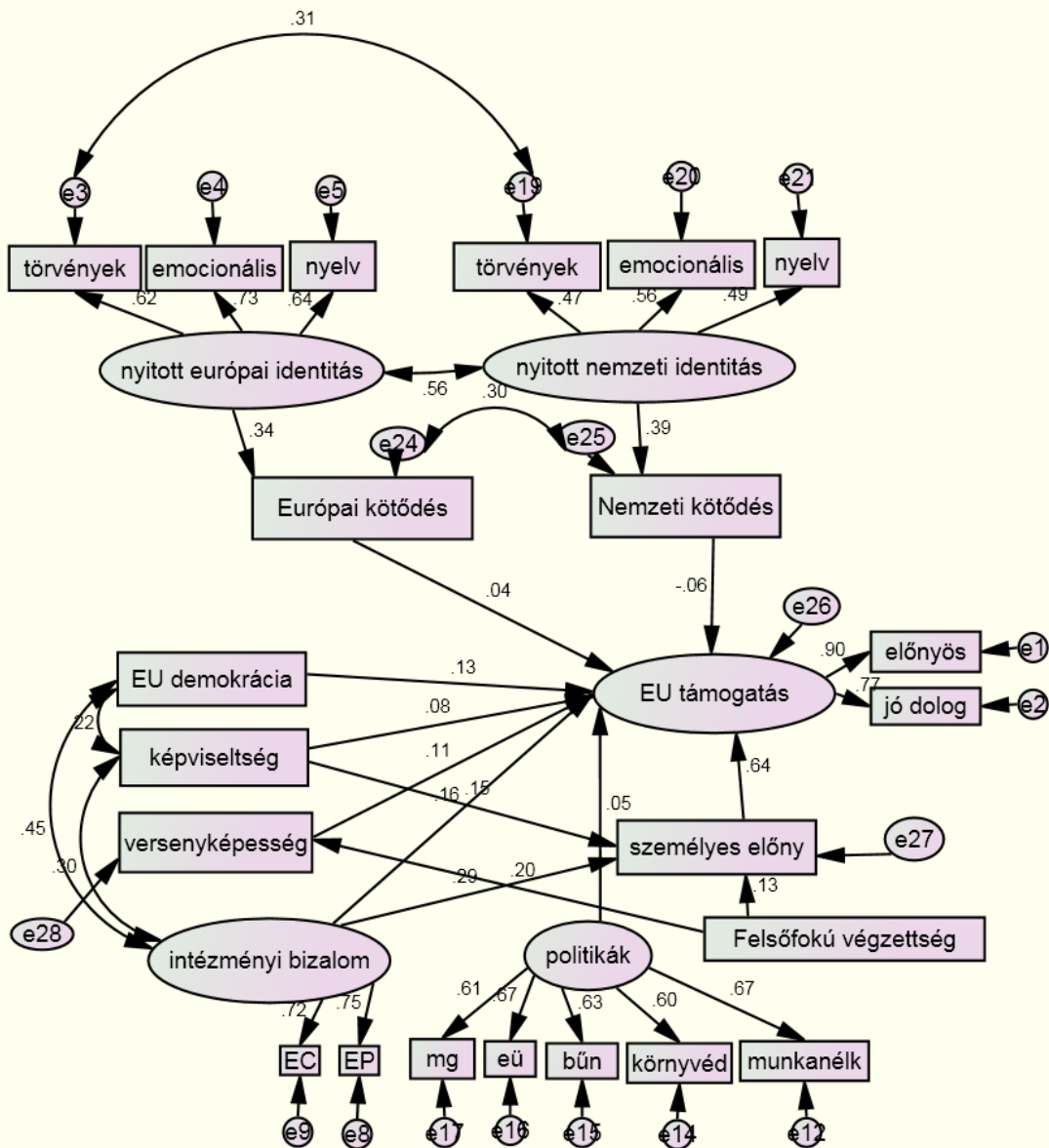
identitás különböző dimenzióinak eltérő hatásával foglalkozó elméletek alapján a következő volt:

H4. A kulturális alapú nemzeti identitás negatívan, míg a civil vagy állampolgári alapú nemzeti identitás pozitívan hat az európai identitás létrejöttére, illetve az EU megítélésére.

A 4. hipotézis vizsgálata során a nemzeti és európai identitást tekintve két-két fontosabb dimenzió került meghatározásra, amelyek azonban nem esnek egybe az állampolgári/civil és a kulturális-szimbolikus megközelítésekkel. A nemzeti identitás tartalma valamelyest eltérően alakul az elitek és a közvélemény körében, míg az európai identitás esetében nagyobb a hasonlóság. A két legfontosabb elkülöníthető dimenzió egyrészt az örökölt identításelemekre (szülők és a születési hely) épülő *zárt/védekező* identitás, másrészt a választható identításelemekre (emocionális kötődés, nyelv, intézmények tisztelete) épülő *nyitottabb* identitás. Noha hasonló tényezőkre épül, a *zárt/védekező* identitás tartalma eltérő az elitek és a közvélemény körében. A közvélemény esetében ez elsősorban más zártságot, védekezést mutató attitűdökkel jár együtt, s jellemzően a zárt identitásjelleggel rendelkezők fenyegetettségként élik meg a globalizációt, jórészt a biztonságra és jólétre gyakorolt negatív hatását tekintve. Ezzel szemben az elitek esetében ez az attitűd a nemzetközi beágyazottság hiányát mutatja, s nem áll összefüggésben más zártságot és védekezést mutató attitűdökkel. Ilyen módon a hipotézis csak részben teljesült, a vizsgált dimenziók nem a vártak megfelelően alakultak.

Amennyiben a szimbolikus és utilitarista tényezőket együtt vizsgáljuk (ld. 1. ábra), az látható, hogy az utilitarista és a szimbolikus magyarázó tényezők elkülönülve jelennek meg, nincsenek statisztikailag kimutatható kapcsolatban, s a szimbolikus tényezők kevésbé meghatározóak, mint az utilitarista elemek az EU megítélését tekintve. Végül a szimbolikus motívumok közül a *nyitott*, a törvények és intézmények tiszteletben tartására, a nyelvtudásra és az érzelmi kötődésre épülő európai és nemzeti identitásnak marad szignifikáns hatása az EU megítélésére, ugyanakkor ez a hatás csak közvetett módon, a nemzeti és európai kötődésen keresztül érvényesül. Ezek a tényezők egymással is pozitív összefüggésben állnak, a *nyitott nemzeti* és a *nyitott európai* identitásjelleg egymást erősítik. Ugyanez igaz az európai és a magyar kötődésre is, igazolva ezzel azokat az elméleteket, amelyek a két kötődés egymást erősítő, és nem egymást kizáró jellegét hangsúlyozzák (pl. Inglehart 1970, Bruter 2004).

1. ábra: Az EU támogatottságát meghatározó utilitarista és szimbolikus tényezők a magyar közvélemény körében, 2007 (strukturális egyenletek modell, standardizált együtthatók)

Standardized estimates
 chi-square=590.353 df=196 p-value=.000
 Cfi=.919 rmsea=.045 pclose=.963

Megjegyzés: Maximum Likelihood becslés, n=976. A modell az AMOS programcsomaggal készült. A függő változó az EU támogatása, amely az EU előnyös és „jó dolog” változókból létrehozott látens változó. A látens változókat (faktorokat) kerek forma, míg a mért változókat a szögletes forma jelzi. A nyilak az ok-okozati összefüggés irányát mutatják, a kettős nyilak a korrelációt jelölik, a nyilakhoz tartozó számok a regressziós vagy korrelációs együtthatók, illetve látens változók esetében a faktorsúlyokat jelölik – ebben az esetben minden együttható szignifikáns. Az „e”-vel jelölt változók a hibatarok – hibatarra a modell exogén (független) változójának esetében nincs szükség, csak abban az esetben, ha egy magyarázó változó endogén (függő) változóként is szerepel (pl. a versenyképesség, személyes előny).

Mindemellett azok az elméletek, amelyek az EU-t szimbolikus kihívásnak tekintik az identitás szempontjából, s így a nemzeti identitás EU-támogatottságot csökkentő voltát hangsúlyozzák a védekezőbb jellegű nemzeti identitás esetében (pl. McLaren 2006), nem nyertek igazolást, a zárt identitásjelleg más tényezők figyelembe vételével nincs se közvetlen, se közvetett kapcsolatban az EU megítélésével. Abban a kérdésben tehát, hogy mennyiben nyújt legitimitást az integrációnak egy esetlegesen európai szinten kialakuló identitás (Bruter 2004), Magyarország tekintetében elmondható, hogy ha létezik is ilyen európai identitás, nincs jelentős befolyással az EU megítélésére.

A dolgozat fő hipotézisére visszatérve az eredmények alapján valóban az látható, hogy az EU utilitarista megítélése sokkal meghatározóbb, mint a szimbolikus jellegű viszony. Ezt igazolják egyrészt a külön-külön futtatott modellek, másrészt az együttes modell is.

Az EU megítélése tehát valóban elsősorban utilitarista szempontok mentén történik Magyarországon, s ez az eredmény illeszkedik abba a gondolatmenetbe, amelyet McLaren (2006) fogalmazott meg az újonnan csatlakozott országok individuálisabb jellegű utilitarizmusával kapcsolatban. Emellett az eredmények a Hooghe és Marks (2004, 2005) által javasolt identitásalapú megközelítések jelentőségét valamelyest megkérdőjelezzik. Ugyan más európai országokkal összevetve, és az EU megítéléséhez képest az Európához való kötődés szintje magasabb, de ez kevésbé határozza meg az EU-hoz való viszonyulást, mint az utilitarista szempontok. Ilyen módon szimbolikus alapú, kemény értelemben vett euroszepticismusról kevésbé lehet beszélni, de a szimbolikus megközelítése a kérdéskörnek sem annyira jellemző. Mindezt nemcsak a kvantitatív, de a kvalitatív elemzések eredményei is alátámasztják.

A kérdéskör egy másik jelentős aspektusa, amely a survey adatok mellett a mélyinterjúk során is hangsúlyosan előkerült, az a téma belpolitikai beágyazottsága. A kvantitatív elemzések során a politikai ideológiai önbesorolás hatása az ország gazdasági és politikai helyzetének megítélésével együtt vizsgálva megszűnt. Ennek hátterében az állhat, hogy a jobb-bal önbesorolás szoros összefüggésben áll az intézményesült politika és a pártok, a kormány támogatásával, amely meghatározza, hogy hogyan vélekedik valaki a jelenlegi magyarországi gazdasági és politikai helyzetről. Úgy tűnik tehát, hogy Inglehart (1990) elmélete, amely szerint az európai integráció projektjének pozitív megítéléséhez a nemzetközileg és a posztmaterialista értékek iránt nyitottabb baloldali beállítottság kedvez, nem teljesül, a politikai ideológia inkább kötődik az intézményesült politikához Magyarországon, mint általános értékekhez. A téma jelentős belpolitikai beágyazottsága pedig az Anderson által (1998) képviselt nézeteket támasztja alá, melyek szerint az EU-val

kapcsolatos információ hiányában az emberek a belpolitikához és az intézményekhez való viszonyukat vetítik ki az EU-val kapcsolatos attitűdjeikben. Valamint a közép- és kelet-európai országok eddigi vizsgálatának logikájába is jól illeszkedik ez az eredmény, amennyiben meghatározó szerepe van a demokrácia és a piaci verseny megítélésének, és a gazdasági helyzet percepciójának az EU támogatottságában (pl. Cichowski 2000). Eddig számos elemzés ezen tényezők hatását a rendszerváltozás hatásaként értelmezte (ld. Cichowski 2000, Tucker-Pacek-Berinsky 2002), míg ebben az esetben, közel húsz évvel a rendszerváltozás után ez a logika megkérdőjelezhető, s inkább a politikai rendszerhez való viszony egy tágabb értelmezését valószínűsíti.

3.3. Az elitek és a közvélemény

Az utilitarista és az identitás alapú megközelítések mellett Hooghe és Marks a „political cueing” alapú magyarázatokat említi, amelyek esetében az elitek véleményformáló szerepén van a hangsúly, s ez az előbbi, a téma belpolitikai beágyazottságát hangsúlyozó megállapítások fényében fontos meghatározó tényezője a kérdéskörnek. Így az elitek véleményének és a közvéleménynek együttes vizsgálata nagy jelentőségű. Érdekes ebből a szempontból, hogy az elitek körében magasabb a kulturális, materiális és kognitív erőforrások szintje, a témával kapcsolatban tájékozottabbak és nagyobb a személyes érintettségük is, mint a közvélemény esetében. Mindezeknek megfelelően a következő hipotézist vizsgáltam:

H5. Az elitek EU-val, Európával szembeni attitűdje utilitaristább jellegű és kevésbé szimbolikus, mint a közvélemény esetében. Ugyanakkor ennek háttérében nem pusztán a kulturális és társadalmi erőforrásokkal való jobb ellátottság áll, az elit-tagságnak ezen túl is van hatása, amely a pozíciójukból, s ezáltal a témával kapcsolatos tájékozottságukból és a személyes érintettség magasabb fokából fakadhat.

Összességében, az Európai Unió megítélésének általános mutatói tekintetében az elitek körében nagyobb az EU elfogadottsága, mint a közvélemény körében. Mindez részben visszavezethető a kognitív mobilizációs kapacitások magasabb szintjére, de az érintettség és a kérdésre való nagyobb rálátás is állhat ennek háttérében. Az elemzések eredményeiből az látható, hogy az utilitarizmus hasonlóan magas arányú dominanciája mellett az elitek esetében a szimbolikus tényezők nagyobb hangsúlyt kaptak, mint a közvélemény esetében. Ilyen módon az 5. hipotézis nem teljesült, az eredmények inkább annak ellenkezőjét igazolják.

Annak megítélésében, hogy az Európai Unió tagság előnyére vált-e Magyarországnak a survey adatok elemzésének tanulsága szerint az elitagságnak a kulturális erőforrásokon túl is van hatása.

Ezt a megállapítást támasztják alá a regressziós modellek eredményei mellett a klaszterelemzés eredményei is, amennyiben az elitek mind az EU-val kapcsolatban legpozitívabb véleményeket megfogalmazó *euro-optimisták*, mind a kognitív mobilizációs kapacitások szempontjából hozzájuk legközelebb álló *pragmatikus támogatók* csoportjához képest is pozitívabban állnak az Európai Unióhoz. Ha azonban az EU támogatottsága helyett az európai kötődést vizsgáljuk, akkor az elitagságnak nincs megkülönböztető szerepe, az európai kötődés esetében az elit és a közvélemény közelebb áll egymáshoz.

2. tábla: Az EU megítélése és az európai kötődés az egyes klaszterek körében

	Közvélemény						Eliték
	Összesen	Akiknek nincs véleményük	Szimbolikusan kötődő elégedetlenek	Euro-optimisták	El nem kötelezett szociális biztonság-pártiak	Pragmatikus támogatók	
Összesen	1.002	115	293	237	137	219	122
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mindent figyelembe véve, Ön szerint Magyarországnak előnyére vált Európai Unió tagsága? (Cramer's V: 0.266***)							
Előnyére vált	45,7%	35,7%	26,4%	72,0%	35,8%	54,3%	87,7%
Nem vált előnyére	42,0%	39,1%	61,5%	23,3%	47,6%	34,1%	9,8%
Nem tudja	11,8%	24,5%	11,5%	4,7%	16,2%	10,6%	0,0%
Nem válaszol	0,6%	0,7%	0,7%	0,0%	0,4%	1,0%	2,5%
És mennyire kötődik Európához? (Cramer's V: 0.152***)							
Nagyon	45,5%	43,3%	52,0%	50,8%	23,0%	46,3%	50,4%
Eléggé	39,1%	28,9%	34,7%	41,0%	47,1%	42,8%	40,5%
Kevésbé	13,0%	20,8%	12,0%	7,5%	24,3%	9,4%	6,6%
Egyáltalán nem	2,4%	7,0%	1,2%	0,7%	5,6%	1,5%	2,5%

Forrás: *IntUne 2007*

A közvélemény esetében ugyanakkor a szimbolikus és utilitarista megközelítések mentén az Európai Unióhoz való viszony számos mintázata rajzolódik ki (ld. 2. tábla). Kemény euroszepticismusról, a szimbolikus kötődés hiányáról a közvélemény 14%-a esetében lehet beszélni, míg puha értelemben vett euroszeptikusnak a lakosság 29%-a tekinthető. Az előbbi csoportot, az *el nem kötelezett szociális biztonság-pártiakat* jellemzően az különbözteti meg, hogy legszívesebben ők említették az EU fő céljaként a szociális biztonság megteremtését, ezen túl a szimbolikus elköteleződés hiánya jellemzi őket. Az utóbbi csoport, a *szimbolikusan kötődő elégedetlenek* alkotják a közvélemény legnagyobb csoportját. Az utilitarista szempontok mentén ők fogalmazzák meg a leginkább negatív véleményeket, míg ők kötődnek legerősebben Magyarországhoz és Európához is. E két

csoport mellett az *euro-optimisták* csoportja (24%) viszonyul a legpozitívabban az Európai Unióhoz, mind az utilitarista, mind a szimbolikus tényezők tekintetében. A kognitív mobilizációs kapacitásokkal leginkább ellátott csoport, a *pragmatikus támogatók* (22%) ugyanakkor nem bizonyultak ennyire pozitívnak az EU-val kapcsolatban. Ők vegyesen fogalmazznak meg pozitív és negatív véleményeket, ugyanakkor az ő esetükben lehet leginkább feltételezni, hogy valóban átgondolt véleményről és nem pusztán attitűdről adnak számot. A politika iránti érdeklődésüket és a médiaközelséget figyelembe véve ez a csoport tekinthető Devine (1970) értelmezésében a politikai elitek körében folyó nyilvános diskurzus „figyelő közönségének”. E csoporttal ellentétben az EU-val kapcsolatos viszony tekintetében a közvélemény 12%-a tekinthető véleménynélkülinek. A véleménynélküliség pedig mind a survey eredmények, mind a mélyinterjúk alapján az utilitarizmushoz szükséges tájékozottság hiányában a szimbolikus viszonyulást erősíti. Ugyanakkor a tényleges véleménynélküliség mellett a közvélemény esetében számos jel mutat arra, hogy az Európai Unió kérdéskörében nem lehet megalapozott, differenciált véleményekről beszélni, inkább egyfajta attitűdöt tükröznek a válaszok – ez alól kivétel lehet a *pragmatikus támogatók* csoportja.

Az Európai Unióhoz való szimbolikus viszonyulás tehát a kérdéskörben véleményt nyilvánítani nem tudók, illetve az elitek esetében van hangsúlyosabban jelen. A közvélemény nagyobbik részére azonban a kérdéshez való utilitarista hozzáállás a jellemzőbb, sőt, a mélyinterjúk tanulsága alapján a szimbolikus diskurzusokat az emberek számos esetben kerülik, akár ezen szándékukat explicitté téve is. A szimbolikus értékek kialakulásában és az ezeken alapuló érvelés elkerülésének hátterében a politikából való általános kiábrándultság húzódhat meg, s aki teheti, és rendelkezik valamilyen tájékozottsággal az Európai Unió kérdéskörével kapcsolatban, inkább utilitarista narratívába helyezi azt.

A közvélemény heterogenitása mellett a kutatásban szereplő elitcsoportok között is számos mutató esetében mérhető jelentős különbség. A gazdasági elit általában versenyképesebb Európai Uniót támogatna, és kevésbé bízik az intézményekben, mint a politikai elit, ugyanakkor körükben a képviseltség érzése magasabb, ráadásul egy Európai Unió hadsereget is inkább támogatnának, mint a parlamenti képviselők. Mindez visszavezethető arra, hogy az alacsony elemszámú gazdasági elitet tartalmazó alminta nagy része a nemzetközileg jobban beágyazott multinacionális vállalatok, vagy nemzetközi illetőséggel is rendelkező magyar vállalatok felsővezetői közül kerültek ki. Hozzájuk képest a parlamenti képviselők körében valóban erősebb a helyi és nemzeti beágyazottság, valamint a politikai intézményekkel szembeni bizalom, és egyéb, politikai képviselőköt érintő mutató is más kontextusban merül fel közvetlen érintettségükből kifolyólag.

4. Következtetések összegzése

A dolgozat legfontosabb következtetései tehát a következők:

- Az Európai Unióhoz való viszony valóban elsősorban utilitarista jellegű, s kevésbé szimbolikus. Ezen túl az utilitarista logika képezi a kérdéskör releváns értelmezési keretét is. Így Magyarországon elsősorban a puha értelemben vett euroszkepticizmus jellemző, az európai integráció elvi elutasításáról, azaz kemény értelemben vett euroszkepticizmusról nem lehet beszélni.
- Az Európai Unió szintjére utalandó szakpolitikákra, azaz az EU „tartalmára” vonatkozó preferenciák nincsenek lényeges befolyással az EU megítélésére – ez tovább árnyalja a puha euroszkepticizmus kérdéskörét.
- A Magyarországhoz és Európához való kötődés nem zárja ki egymást, sőt inkább egymást erősítik, a szupranacionalitás így nem jelenik meg szimbolikus kihívásként. Az európai kötődés ugyanakkor nem szignifikáns meghatározó tényezője az EU-hoz való viszonyoknak, így kérdéses, mennyiben lehet legitimációs bázisnak tekinteni az integráció szempontjából az európai identitást.
- Jelentős a téma belpolitikai beágyazottsága, az ország politikai és gazdasági helyzetének megítélése meghatározó.
- Az Európai Unióhoz való viszony tekintetében az elitek sokkal pozitívabb véleményeket fogalmaznak meg, mint a közvélemény. Noha a közvélemény sem homogén e tekintetben, és különböző mintázatai különíthetők el az EU-hoz való viszonyok, összességében kevésbé differenciáltak a vélemények a kérdésben. Így a közvélemény esetében inkább egyfajta attitűdről lehet beszélni, míg tényleges megalapozott véleménye az eliteknek van.

5. Fontosabb szakirodalmi hivatkozások

- Anderson, C. (1998): "When in doubt, use proxies". *Comparative Political Studies*, Vol. 31, October 1998
- Börzel, T. A. (2005): "Mind the gap! European integration between level and scope", *Journal of European Public Policy* 12:2: 217-236.
- Brinegar, A. P. – Jolly, S. K. (2005): "Location, Location, Location. National Contextual Factors and Public Support for European Integration", *European Union Politics Volume 6 (2)*: 155–180.
- Brubaker, R. – Cooper, F. (2000): "Beyond 'Identity'". *Theory and Society* 29., pp1-47
- Bruter, M. (2004): "Civic and Cultural Components of European Identity: A Pilot Model of Measurement of Citizens' Level of European Identity", in: Hermann, R.K. – Risse, T. – Brewer, M. (eds.) *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, Boulder, CO, p.186-213
- Bruter, M. (2005): *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*, Palgrave, Macmillan
- Calhoun, C. (2001): "The Virtues of Inconsistency: Identity and Plurality in the Conceptualization of Europe", in: Cederman, Lars-Erik (ed.): *Constructing Europe's Identity: the External Dimension*, L. Rienner, p.35-56
- Carey, S. (2002): "Undivided Loyalties. Is National Identity Obstacle to European Integration?". *European Union Politics* 3 (4) p.388-413
- Cichowski, R. (2000): "Western Dreams, Eastern Realities: Support for the European Union in Central and Eastern Europe". *Comparative Political Studies* 33, 2000
- Delanty, G. (1995): *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, New York, St.Martin's Press
- Devine, D. J. (1970): *The Attentive Public*. American Politics Research Series. Rand McNally and Company, Chicago, 1970
- Duchesne, S. – Frogner, A-P. (1995): "Is there a European Identity?". in: Niedermayer, O. – Sinnott, R. (eds.): *Public Opinion and International Governance*. Oxford University Press, 1995
- Eichenberg, R. – Dalton R. (1993): "Europeans and the European Community: The Dynamics of Public Support for European Integration". *International Organization* 47, 1993
- Gabel, M. (1998): "Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories". *The Journal of Politics*, Vol.60., May 1998
- Habermas, J. (1998): *The Inclusion of the Other - Studies in Political Theory*, Cambridge, Polity Press
- Hooghe, L. – Marks, G. (2001): *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland
- Hooghe, L. – Marks, G. (2005) "Calculation, Community and Cues. Public Opinion on European Integration", *European Union Politics*, Volume 6 (4): 419–443.
- Hooghe, L. (2003): "Europe Divided? Elites vs. Public Opinion on European Integration", *European Union Politics*, Volume 4 (3): 281–304.

- Inglehart, R. (1970): "Cognitive Mobilization and European Identity". *Comparative Politics* 3., 1970
- Inglehart, R. (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press, 1990
- Kritzinger, S. (2005): "European Identity Building from the Perspective of Efficiency", *Comparative European Politics*, 2005/3, pp. 50-75
- McLaren, L.M. (2006): *Identity, Interests and Attitudes to European Integration*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2006
- Opp, K-D. (2005): "The EU and National Identifications". *Social Forces* vol. 84/2, pp 653-680
- Örkény, A. – Székelyi, M. – Csepeli, Gy. – Poór, J. – Várhalmi, Z. (2007): *Nemzeti érzés és Európai identitás*. Arktisz Kiadó – Balassi Kiadó, Budapest 2007
- Rohrschneider, R. (2006): "The Democracy Deficit and Mass Support for an EU-wide Government". *American Journal of Political Science*, vol. 46/2 (2002), pp. 463-475
- Ruiz Jiménez, A. M. – Górnjak, J. J. – Koscic, A. – Kiss, P. – Kandulla, M. (2004): "European and National Identities in EU's Old and New Member States: Ethnic, Civic, Instrumental and Symbolic Components". *EIOP* 2004. július, <http://eiop.or.at>
- Smith, A. (1991): *National Identity*, Penguin Books
- Smith, A. (1992): "National Identity and the Idea of European Unity", *International Affairs* 68(1) p55-76
- Steenbergen, M. R. – Edwards, E. R. – De Vries, C. E. (2007) "Who is Cueing Whom? Mass-Elite Linkages and the Future of European Integration", *European Union Politics*, Vol. 8(1): 13-35
- Tajfel, H. (1981): *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tucker, J. A. – Pacek, A. C. – Berinsky, A. J. (2002): "Transitional Winners and Losers : Attitudes Toward EU Membership in Post-Communist Countries". *American Journal of Political Science*, July 2002
- Turner, J.C. (1984): "Social Identification and Psychological Group formation". In: Tajfel, H. (ed.): *The Social Dimension*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- Szczerbiak, A. – Taggart, P. (eds.) (2008): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Vol. 2. *Comparative and Theoretical Perspectives*. Oxford U.P., Oxford
- Vössing, K. (2005): "Nationality and the Preferences of the European Public toward EU Policy-Making", *European Union Politics*, Volume 6 (4): 445–467.
- Wessels, B. – Kielhorn, P. A. (1999): "Which Political Competencies for Which Political Level?". In Richard S. Katz and Bernhard Wessels (eds.) *The European Parliament, the National Parliaments, and European Integration*. Oxford: Oxford University Press, pp. 174-196.

6. A témában közölt publikációk jegyzéke

- Lengyel, Gy. – Göncz, B. (2010): „A magyar EU-tagság a közvéleményben” Társadalmi Riport 2010, TÁRKI [megjelenés alatt]
- Göncz, B. (2009): „Az EU megítélése és az európai integrációval kapcsolatos attitűdök a magyar lakosság körében”. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára. Pallas Kiadó, Budapest
- Göncz, B. (2009) : “Deliberated opinions and attitudes on the EU”. In: Lengyel, Gy. (ed.): Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvár experiences. Új Mandátum, Budapest, 2009
- Lengyel, Gy. – Göncz, B. (2009):”Elite’s Pragmatic and Symbolic Views about European Integration”. Europe-Asia Studies Vol. 61, No. 6, pp.1059-1077.
- Lengyel, Gy. – Göncz, B. (2008): „Identitás, preferenciák és az európai integráció megítélése”. In: A magyar politikai és gazdasági elit EU-képe. Új Mandatum Könyvkiadó, Budapest
- Lengyel, Gy. – Göncz, B. – Király, G. – Tóth, L. – Várnagy, R. (2008): „Deliberatív közvéleménykutatás és állampolgári tanácskozás a kaposvári kistérségben”. In: 60 éves Közgaz. A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült tanulmányok IV . Aula Kiadó, Budapest
- Lengyel, Gy. – Göncz, B. (2006): „Integráció és identitás: hogyan ítélik meg a magyar társadalmi csoportok az európai integrációt és a szupranacionális identitást?” pp71-114, In: Hegedűs I. (ed.): A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban. DKMKKA, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Tanszék, 2006
- Lengyel, Gy. – Göncz, B. (2006): “Symbolic and Pragmatic Aspects of European Identity”. Sociologija, Beograd Vol. XLVIII, 2006, pp 1-17.
- Göncz, B. (2005): „Az európai integráció lakossági megítélésének néhány tényezője az EU régi és új tagállamaiban”. JEL-KÉP 2005/1, pp.3-20